

BUĎME PRAGMATICI, POŽADUJME NEZAMÝŠLENÉ!

Designování intervencí v etnografickém výzkumu sociálního vyloučení

Kristína Jamrichová

Fakulta výtvarných umění VUT Brno

Jakub Mácha

Fakulta výtvarných umění VUT Brno

Pavel Doboš

Přírodovědná fakulta MU Brno

Be Pragmatic, Demand the Unintended! Designing Interventions in the Ethnographic Research of Social Exclusion

Abstract: The present paper intends to follow the debate on applied research in Czech social sciences and presents the case of interdisciplinary research in Southern Slovakia. The authors frame their approach to the research field using the Deleuzian terms of virtuality and multiplicity to underline the processual character of both ethnography and the field itself. On this basis, we develop the argument that the social sciences always act ontologically through their performative nature, which is especially, but not exclusively, true for such applied research where intervention plays an integral part. We consider our intended actions according to the features of the so-called medium design to be desired interplays, which transfer our actions to other actors in our research field and within which we seek to improve the living conditions in a building of flats at risk of eviction. Such interventions carry unintended consequences, which we reflect on in the text and describe how we dealt with them. The mission is to consider engagement and intervention in terms of their public and practical addressability and to show that the use of knowledge outside of academics as being something implicit to the social sciences rather than a trendy extension of their scope.

Keywords: *applied research; interdisciplinarity; intervention; ethnography; multiplicity; media design; interplay; Easterling; ontology, Deleuze; becoming, virtual/ actual*

Debata o aplikovaném sociálněvědním výzkumu v českém kontextu není ničím novým, pořád se ale zdá, že jí chybí jasnější teoreticko-metodologické ukotvení, na což tento článek právě reaguje. Východiskem pro náš příspěvek do této metodologické debaty je interdisciplinární aplikovaný výzkum z let 2020–22, v jehož rámci vznikla případová studie týkající se tak zvané vyloučené lokality v malém městě na jihu Slovenska, kde tým v různých obměnách a s podporou různých grantů působí již od roku 2018. Cílem dlouhodobého působení týmu bylo především zlepšení sociálních a materiálních podmínek bydlení v této vyloučené lokalitě, kterou představuje konkrétní bytový dům ve vlastnictví města.

Procesuální přístup k terénu, jeho antiesencialistické chápání jako, řečeno s Deleuzem, multiplicitního prostoru, vychází z uvědomění si ontologického působení a performativní povahy sociálních věd. Právě z ní odvozujeme genealogii výzkumné aplikovanosti, respektive angažovanosti. Deleuzovské pojmy jsou v textu užívány za prvé v souvislosti s „ontologickým obratem“ v antropologii, v jehož rámci fungují jako kontrapunkt k redukcujícím kategoriím identity nebo esence a rovněž jako analytické pojmy konkrétního případu, který zde popisujeme. Pointou textu je pak uvažování o angažovanosti a intervencích z hlediska jejich veřejné a praktické adresovatelnosti a využití poznatků mimo akademickou půdu jako implicitní součásti sociálních věd, nikoli jako módního rozšíření jejich působnosti. V návaznosti na tento předpoklad lze v popisovaném projektu vysvětlit i souhrn sociálních věd s designem a přínos, který může mít design pro sociální vědu jako sféra vědění.

Mezioborovost, kterou pro potřeby textu redukuje¹ právě na fúzi sociální vědy s designem, představuje hybridnost a komplementaritu našich přístupů a umožňuje i tematizaci jednotlivých oborů mezi sebou navzájem. Jelikož tento text vznikl ze sociálněvědní pozice vlastní všem třem autorům, percepce designu a tak zvaného designového myšlení je v něm rovněž ovlivněna sociálněvědní perspektivou. Tematizace designu, jak ji zde předkládáme, se tak může do relativně velké míry lišit od reflexe vlastního oboru našimi kolegy designéry. Tento

¹ V týmu jsou vedle sociálních antropologů a designérek také architekti, právník či sociální geograf.

rozpor nepovažujeme za negativum, naopak, snad právě v něm tkví ona žádoucí kreativní interdisciplinarita.

Zmíněná hybridnost také zčásti vysvětluje záštitu Fakulty výtvarných umění VUT v Brně, kde tým působí. Ostatně v zahraničí je již docela běžným jevem, že právě umělecké a na design či architekturu zaměřené školy, méně svázané metodologicko-teoretickou přísností a vyhraněností, hostí nejrůznější výzkumné projekty hybridní nebo mezioborové povahy.

Fúze sociální vědy s designem se projevuje zejména ve vztahu etnografie a toho, co nazýváme designový proces. Co je tedy design pro sociální vědu, jak se má k etnografii? Sama sociální věda celkem často využívá pojem *design výzkumu* a myslí tím konkrétní kombinaci výzkumných metod v časoprostoru, která je vždy specifická. Nutno zmínit, že jde o praktické pojmenování, které s sebou zdánlivě nenese žádné mezioborové konotace, jenom využívá slova „design“. Na základě úvahy o ontologickém působení sociálněvědního výzkumu v tomto textu rozvíjíme problematiku mimoděčného versus systematického intervenování. Pro uchopení designu jako oboru následně vycházíme, byť velmi zjednodušeně, právě ze skutečnosti designování těchto intervencí. V simplifikující optice duality primární/aplikovaný výzkum bychom pak design výzkumu přiřadili k primárnímu a design intervencí k aplikovanému výzkumu. Jenomže intervence v našem pojetí nejsou ani tolik o vytváření něčeho nového, jako spíše o hledání potencialit, kterými již dané prostředí disponuje. I v tom se s etnografií vzájemně doplňují nebo místy dokonce překrývají.

V tomto ohledu je nám nejbližší větev současné designové teorie, kterou její autorka Keller Easterling pojmenovala *medium design* (Easterling 2021). Mediační design nebo design média (ve významu prostředí i prostředku) se vzdává obvyklé designové solucionistické perspektivy² ve jméno vytváření pragmatických propletení ideálně z již existujících subjektů a objektů. Tyto procesuální a otevřené útvary nabývají nových významů teprve ve vzájemné *souhře*. Jak píše Easterling, je to design vzájemných závislostí, chemie, řetězové reakce, které těží z umělecké zvědavosti v otázce prostorové distribuce. V našem případě tak design spočívá nikoliv v navrhování jednotlivých objektů, ale ve vytváření

² „Pro současnou mainstreamovou designovou praxi, ať už na úrovni produktu nebo služeb, je nepředstavitelné, aby se pracovalo s takovou mírou neurčitosti, jaká nevádí mediačnímu designu. Při nastavování produktů nebo služeb se sice běžně počítá s určitými nezamýšlenými důsledky v jejich využití či jednání uživatele, medium design je však pojímán inverzně – nezamýšlené důsledky jsou brány jako pozitivum a nespolehá se tolik na ideaci založenou na uživatelském výzkumu, jde spíše o navrhování, které otevírá dveře spekulaci a explicitně se hlásí k politické normativitě“ (Novotný 2018).

a posilování platformem pro modulaci populací objektů nebo nastavování jejich potenciálu. Médium zde nechápejme jako objekt, aktivitu nebo službu, ale spíše jako aparát složený z mixu technologických, společenských a politických sil (Novotný 2018). Není to jen soubor metod, nýbrž jejich časoprostorová dispozice, zatímco etnografická přítomnost v terénu poskytuje dlouhodobý vhled, porozumění terénu a zajišťuje důvěru aktérů. Etnografii tak chápeme jako určitou vrstvu, která se vůči designu (médiu) chová synchronně. Pokud vnímáme terén v jeho proměnlivosti a komplexitě, pak etnografie nepředchází designu, ale probíháji zároveň a jsou na sobě závislé.

Výzkum a na něj navázané intervence realizujeme ve městě Velký Krtíš, které leží v jihoslovenské hnědouhelné pánvi na pomezí regionů Novohradu a Hontu. Právě těžba hnědého uhlí zásadně ovlivnila podobu celého regionu i města, z kterého učinila administrativní a sídelní centrum.³ Útlum těžby byl po roce 1989 doprovázen jevy jako privatizace bytového fondu, vysoká nezaměstnanost a prekérní úvazky na pracovním trhu.⁴ Činnost týmu byla od roku 2018 zaměřena na mapování této posttěžební situace ve městě a jeho okolí. Východiskem byl od počátku interdisciplinární přístup, který v první fázi sloužil víceméně potřebám tak zvaného *základního* výzkumu, přičemž výstupy měly spíše charakter angažovaného umění než vědeckých textů. Zároveň se během této fáze jasněji vymezilo pole působení týmu – vstupním bodem do města i výzkumu se nám stal objekt městského bytového domu na ulici Kopáčská 1. S ohledem na nouzi, v jaké se lokalita na Kopáčské nacházela v době, kdy jsme s výzkumem ve městě začali, vyhodnotili jsme ji jako jeden z nejpálčivějších problémů, které město má. Bydlení v domě bylo zjevně nedůstojné, označované nájemníky i zástupci města jako „posledná štácia, po ktorej zostáva už len ulica“, a riziko ztráty i této poslední možnosti se jevilo vysoké.

Projekt se do druhé fáze posunul díky grantu TA ČR, tematicky zaměřeného na problematiku sociálního vyloučení, bydlení a takřka absentující terénní sociální práce v lokalitě, kde navíc dochází k bagatelizaci nebo úplné ignoraci táhnoucích se problémů a k rasistickému jednání, jež naše výzkumná činnost odhalila. Tak zvaný sekundární (aplikovaný) výzkum podpořený mediálním

³ Podrobně o pozitivních i negativních dopadech těžby na krajinu včetně její „socioekonomické složky“ pojednává obsáhlá, byť spíše encyklopedická publikace *Hnědouhelné banictvo v okolí Velkého Krtíša* (Hronček – Gregorová – Herčko 2021), vydaná v průběhu našeho výzkumu.

⁴ Úrad podpredsedu vlády SR pre investície a informatizáciu, 2016, Podpora najmenej rozvinutých okresov. Dostupné z <https://www.nro.vicpremier.gov.sk/najmenej-rozvinute-oresy/velky-krtis/index.html>.

designem se zaměřil na vyjednávání zlepšení materiálních podmínek bydlení v objektu zmíněného bytového domu obývaného marginalizovanými skupinami obyvatel. V širší rovině pak na hledání místně specifických cest ke zlepšení dostupnosti bydlení a jeho následného udržení. Jako výzkumníci v terénu Velkého Krtiše jsme se postupně stali mediátory (spíše než designéry navrhuje-cími řešení), kteří skrze sérii intervencí učinili některé budoucí scénáře v oblasti politik bydlení a sociálních služeb města možnými nebo alespoň pravděpodob-nými (srov. Manzini 2015). V článku se nicméně zabýváme i nezamýšlenými důsledky naší praxe zejména v souvislosti se snahou města vystěhovat obyvatele zkoumaného bytového domu, přímo řešíme dilemata týkající se etiky i praktič-nosti některých zásahů.

První část teoreticky usazuje aplikovanost do podhoubí deleuzovské filo-sofie, především pak conceptualizuje zkoumaný terén a intervence jako *mul-tiplicity*. V další části popisujeme, jak se etnografický výzkum a horizontální mapování snoubí s pragmatickými přístupy (mediačního) designu. Taková hybridní praxe ideálně vede k vytváření tak zvané souhry, která je kontinuálně hledanou a nacházenou korelací vztahů mezi aktéry a má rovněž rhizoma-tický, a dočasný charakter, jako terén, v němž je vytvářena (Easterling 2021). V poslední části ukážeme, jakých podob mohou nabývat nezamýšlené důsledky výzkumných intervencí, jak se s nimi výzkumný tým vyrovnal, a i to, že někdy mohou být nahlíženy inverzně a brány jako pozitivum. Design, který je nám blízký, totiž pracuje s neurčitostí jako praktickým prvkem a s dispozicemi objektů v co nejšířším spektru jejich možného (byť původně třeba nezamýšle-ného) využití (Novotný 2018).

Od aplikovanosti k pragmatičnosti

V této části se pokusíme hned zkraje nastítnit stav české akademické debaty o aplikovaných výzkumech, abychom do ní následně vstoupili se svým chápáním aplikovanosti, včetně jejího filosofického podhoubí. Metodologii naší činnosti rámuje deleuzovskými pojmy, jimiž lze dobře znázornit zejména její otevře-nou a procesuální povahu. Podobné deleuzovské pojmosloví rovněž inspirovalo tak zvaný ontologický obrat v antropologii, o kterém se zde zmiňujeme v sou-vislosti, kterou spatřujeme mezi performativitou sociální vědy a aplikovaným výzkumem. Především pojem *multiplicity*, dané pohyblivým vztahem mezi virtuálním a aktuálním, je v textu užíván jako analytický nástroj a rovněž je zmiňován jako jedno z východisek pro oborovou antropologickou redefinicí.

Multiplicita, tedy mnohost (perspektiv), je nástroj, kterým nahrazujeme běžné esencialistické přístupy používané ve vztahu k sociálně vyloučeným lokalitám, z kterých vzešel například i samotný termín „vyloučená lokalita“.

Tyto přístupy dle našich tezí nejsou schopny pružně reagovat na náhlé změny v terénu. Takovou změnou je třeba přechod od eviktability (pouhé hrozby vystěhování) k evikci (vystěhování samotnému). Právě transformace virtuální hrozby v aktuální událost je tím, co podle nás vyžaduje pragmatické jednání, jaké v naší činnosti zajišťuje design, a to především ve verzi mediačního designu. Bez něj bychom možná v této aplikační krizové fázi postupovali až příliš „antropologicky“, například dalšími a dalšími pokusy o dialog s městem jako mocenskou autoritou, které by pravděpodobně byly opakovaně odsouzeny k neúspěchu. Design si všiml i jiných možností a jiných subjektů/aktérů, které mu etnografie nabídla, a využil je. K tomu se ale dostaneme až v další části.

Aplikovanost

V roce 2012 vyšla učebnice aplikované antropologie z pera Tomáše Hirta a kolektivu (Hirt et al. 2012). V témž roce Tereza Stöckelová (2012) věnovala tématu pozornost v monografii *Nebezpečné známosti: O vztahu sociálních věd a společnosti*, zejména z hlediska pozice, jakou aplikovaný a základní sociálněvědní výzkum zaujímá ve vědní (primárně české) politice i ve společnosti. Do živé debaty, kterou zmíněné texty otevřely, postupně přispívali další autoři a autorky, jednak svojí vlastní aplikovanou praxí, pohybující se mezi akademií a tvorbou specializovaných politik v různých sférách od bydlení, přes zdraví, veřejný prostor až po sociální vyloučení, a pak také sociologové a antropologové, kteří svými výzkumy a texty přispěli k metodologické debatě aplikované sociální vědy.

V případech prvních je třeba zmínit *Platformu pro sociální bydlení*, která původně vzešla i z iniciativy sociálních antropologů, organizaci *Anthropictures* praktikující aplikovanou antropologii v urbánním prostředí, dále například praxi výzkumníků a výzkumnic víc ukotvených v akademii v oddělení *Socio-ekonomie bydlení* na Sociologickém ústavu AV ČR a kolem *Centra aplikované antropologie a terénního výzkumu* při Katedře antropologie FF ZČU, z oboru sociální geografie pak stojí za zmínku například výzkumná skupina *Geografie znevýhodnění* nebo spolek *Queer Geography* a další. Z druhé skupiny jsou to hlavně již zmiňovaní Stöckelová (2012) a Hirt a kol. (2012) a dále například Ryška (2010), Hanus (2014), Ripka (2011) a Čada (2011); Synková (2018),

Sidiropulu Janků (2019), Heřmanová (2017) a další. Cílem tohoto textu je přispět do zmíněné debaty. Tato, jakkoliv probíhá již déle, našla odezvu v české vědní politice až v posledních pěti letech, když především skrze grantové výzvy *Technologické agentury ČR* začala zvolna měnit přístup k aplikovanému sociálněvědnímu výzkumu. Náš agenturou podpořený projekt (v rámci programu *ÉTA*) zaměřený na politiky bydlení, inkluzivní urbanismus a design aplikací pro neziskový sektor se stal součástí jakési vlny aplikovaných grantů související s touto změnou.

Ta se projevila především v zahrnutí výstupů aplikovaného sociálněvědního a humanitního výzkumu do systému hodnocení místní vědecké produkce, což se dá interpretovat jako zásadní krok k posílení politického potenciálu společenskovědního poznání, možností jeho veřejné vykazatelnosti a demokratické participace na jeho tvorbě (Stöckelová 2012). Jak píše Stöckelová již dekádu zpátky, v kýžené reformě vědní politiky směrem k inkluzi sociálních a humanitních aplikovaných výzkumů do kritérií hodnocení nesmí jít pouze o rozšíření kategorií relevantních výsledků (šitých na míru přírodním vědám) s cílem podpořit jejich kompatibilitu s výstupy sociální vědy, ale také o zahrnutí různých fází výzkumného procesu a aktivit, které nejsou jednoduše vykazatelné, do systému podpory (ibid.: 45–48). Jde také o motivaci vědních politik k podpoře spolupráce mezi akademickými a nejrůznějšími mimoakademickými institucemi a aktéry (formou společných grantů, profesní mobility osob atd.). Je možné tvrdit, že program, který v roce 2017 spustila TA ČR pod názvem *Program na podporu aplikovaného společenskovědního a humanitního výzkumu, experimentálního vývoje a inovací ÉTA*, šel tomuto typu požadavku na ruku.

Termín „aplikovaný“ ale není svého druhu jediný, známe již spoustu příbuzných pojmů, chápaných jako podkategorie výzkumu, z kterých každý má poněkud jiné konotace. Jsou to především pojmy jako angažovaný, participativní, akční, aktivistický, militantní, veřejný a případně interdisciplinární. Pro terminologickou úplnost na úvod citujme Sidiropulu Janků (2019: 5), která v návaznosti na Hirta a další autory následovně definuje různé variace na aplikovaný sociálněvědní výzkum:

Ve zkratce je tedy možno říct, že zatímco pojem „aplikovaný“ znamená zaměření na možnost využití výsledků také v mimoakademické praxi, pojem „angažovaný“ označuje přístupy, které tuto možnost posouvají do roviny osobního prosazování změny či intervence samotnými autory výzkumu. „Participativní/akční/aktivistické“ postupy využívají přizvání objektů/účastníků výzkumu do aktivní

role ve všech fázích výzkumného procesu. „Interdisciplinární“ jsou pak takové výzkumné postupy, které integrují více disciplinárních hledisek, a to ideálně ve všech fázích výzkumného procesu.

Začněme tím, čím se náš výzkum od „klasických“ sociálněvědních aplikovaných výzkumů odchyluje. Tím je absence zadavatele. V tomto směru se ukazuje vhodnější označit naši činnost jako *angažovaný* výzkum; Tomáš Hirt (2008: 15) vnímá (v kontextu sociální antropologie) angažovanost jako „označení individuálních aktivit antropologů ve veřejném intelektuálním a politickém diskurzu, které nejsou objednány a zaplacený externími zadavateli, ale jsou výrazem jejich osobního zájmu o charakter politického uspořádání a obecně sdílených hodnot, resp. výrazem snahy přispět k řešení různých společenských a globálních problémů.“ Tomuto výkladu by šlo na ruku také to, že zkoumaná lokalita byla zvolena kolegyní, jež se v místě narodila a má k němu osobní vazbu. Také by snad bylo možné říci, že ve smyslu absence zadání si náš projekt svým způsobem uchovával charakter základních výzkumů založených na *libovolném* výběru tématu a terénu, v praxi však už o své romantické konotace přichází, protože absence zadavatele reálně znamená, že oblast *možného*, do které směřují rozhodnutí, není na začátku nikým jasně vymezena, ani načrtnuta, tudíž je tato oblast těžko uchopitelná.

Virtuální/Aktuální

Na tuto skutečnost lze ovšem nahlížet i afirmativně, ve smyslu kvazi *neomezené* imaginace prostředků a způsobů hledání řešení, protože zatímco oblast možného vždy závisí na reálně daném, tedy určuje možné *a posteriori* z toho, co je právě realitou (např. realitou projektu na objednávku), v kontextu delezovské ontologie (Deleuze 1994, 2006; Deleuze – Guattari 2010) je reálné nejen to, co je aktuální, ale také to, co je virtuální, to jest potenciálně možné, ale ještě neaktualizované, čekající na svůj moment. Virtuální je třeba chápat jako striktní součást reálného objektu – „jako by objekt měl jednu část sebe sama ve virtuálním, do něhož je ponořen jako do objektivní dimenze“ (Deleuze 1994, cit. dle Delanda 2016: 109). Takový otevřený přístup k terénu pak velmi zásadně ovlivňuje tvorbu sociálního vědění po metodologické i epistemologické stránce.

Jako nejzásadnější se v otázce možných výzkumných intervencí projevila ochota jednotlivých aktérů v terénu s námi na hledání řešení v otázkách bydlení spolupracovat. Možnosti, jak postupovat, se velmi zúžily ve chvíli, kdy začalo být

patrné, že vedení města bude v jasné opozici k našemu úsilí, odmítalo opakované nabídky spolupráce nebo poradenství s tím, že mají s domem „svoje plány“.

Pro setrvání v lokalitě⁵ byly zásadní dva faktory: Prvním byla již zmíněná otevřenost daná absencí zadavatele. Ačkoliv nad politikou bydlení má největší moc právě městská garnitura, paleta virtuálního, to jest prostor, který vykazoval jisté slibné dispozice, byl dle našeho výzkumnického nastavení mnohem širší. Druhým důvodem byla etika, tedy „péče o terén“ (Stöckelová 2012), v němž jsme již strávili nějaký čas a cítili odpovědnost za něj, jeho budoucnost a za naše informátory. Oba důvody jsou právě oním zahrnutím dimenze virtuality do výzkumu, tedy ohledávání prostoru pro rozevírání „linií úniku“ směrem k potenciálním řešením (Deleuze – Guattari 2010: 14–16).

Aby tyto virtuality bylo vůbec možné vidět, bylo nejdřív třeba v lokalitě rozvířít stojaté vody a připravit terén pro vytváření nových vztahů, a až posléze se pokusit alespoň některé virtuální vztahy činit aktuálními. Tyto prozatímní aliance pak mohou nabývat kapacit, jaké jednotlivé subjekty a objekty, které je tvoří, samy o sobě postrádají (srov. Delanda 2016; Easterling 2021). Provizornost takových spojení by pak potenciálně mohla překročit práh směrem k etablování se nebo být základem pro jinou, stabilnější alianci v budoucnosti, například po změně obsazení městského zastupitelstva v dalších volbách. Takovým, řekněme mentálně-praktickým nastavením, zahrnujícím nejen přítomnost, ale i budoucnost (terénu), je *angažovanost*, jaká snad ilustruje naši činnost a jak si ji také představujeme v budoucím životě projektu. K tomuto se vrátíme v další části věnované designování souhry, tedy oněch nových vazeb.

Teze, kterou v tomto textu sledujeme, nepovažuje za východisko pro zmiňovanou angažovanost *aplikaci*, jako nějakou nadstavbu k primárnímu výzkumu, naopak, sdílíme v akademii stále silnější názor, že určitá nezanedbatelná míra angažovanosti či participativnosti je sociální vědě vlastní (včetně její utopicky „nejčistší“ podoby) a často také nevyhnutná, chceme-li hledat nové cesty, jak poznatky sociálních věd uplatňovat mimo akademickou půdu. Jde nám tak spíše o to, a dá se říct, že to je hlavní poslání tohoto textu, nahlédnout paradigmatu angažovanosti a intervence z hlediska jejich veřejné (čili praktické) adresovatelnosti, přiblížit jejich filosofické podhoubí a dále na několika příkladech z terénu ukázat, podobně, jak o to usiluje mnoho dalších současných sociálních vědců (např. Burawoy 2005; Tsing 2015; Pandian 2019; Fassin 2017 a další), že angažovanost i „využití poznatků mimo akademii“ (Stöckelová 2012; Fassin 2017)

⁵ Ne ve smyslu klasického etnografického *bytí na místě*, nýbrž ve smyslu pokračování v projektu.

jsou spíše implicitní součástí etnografie, resp. antropologie, resp. sociální vědy, než jen mechanickým a trendovým rozšířením pole jejich působnosti. Rovněž antropologický zájem o budoucnost nahlížíme jako imanentní součást disciplíny, která je živena právě napětím mezi spekulativním zkoumáním toho, jaký by život mohl být, a poznáním, které vychází z praktických zkušeností, jaký život v konkrétních dobách a místech je (Ingold 1992: 696).

Multiplicita

Toto vnímání bezprostředně souvisí s jistou revizí týkající se časovosti, metodologie i ontologie, průběžně se odehrávající v současné antropologii, která je například dle Mohácsiho a Mority spojena s jistým rekurzivním zvratem: „Vrátili jsme se k praxi, etnografické praxi, kde pojmy přestávají být čistě analytickými nástroji a stávají se činy samy o sobě“ (Mohácsi – Morita 2015: 2). Jde o spolupodílení se, účast výzkumníků na heterogenních nahodilostech místo pouhého poznávání nebo reprezentace; angažovanost pak jejich pozice dále rozděluje a multiplikuje (Strathern 2015: 132):

Argumentem je, že vědění, slova a texty nepopisují předem existující svět. Jsou spíše součástí praxe zacházení, zasahování do světa, a tím inscenování jedné z jeho verzí – až po její uvedení v život. (Law – Mol 2002: 19)

Eduardo Viveiros de Castro (2014: 107–121) hledá kořeny tohoto performativního⁶ obratu ve vlivech, které na antropologii (do značné míry prostřednictvím STS⁷) měla deleuzovská filosofie. Jako klíčový nejen pro antropologii vidí především původně Deleuzův a Guattariho koncept *multiplicity* (neboli mnohosti) „jako diferencí diferencí, tedy celku, který se neustále odlišuje sám od sebe, který je čistou změnou, to jest je stále jiný, aniž mnohý“ (Petříček 2013: 360) a pak zejména projekt nahrazení klasického metafyzického pojmu *esence* pojmem *multiplicity* (Delanda 2013) s cílem odmítnutí esencialismu a identitářství (dnes bychom snad řekli politiky identit). Dualismus virtuální vs. aktuální, tedy rozdělení něčeho (objektu) na dvě části, je právě pokusem rozložit multiplicitu, která nemůže být reprezentována v jednotné formě (Syberberg 1982: 46, cit. dle Deleuze 1996: 119). Multiplicita je, na rozdíl od jednotné a fixní

⁶ Nebo ontologického.

⁷ Science and Technology Studies.

identity nebo esence, dána právě pohyblivým vztahem mezi aktualizacemi a virtualitami objektu, terénu i sociálního vědění. Jinými slovy, místo pídění se po esenci usilujeme o hledání možností, jak multiplicitní povahu terénu využít ve prospěch intervence a jak by taková měla být realizována.

V kauze (hrozby) vystěhování bytového domu ve správě města, kterou se spolu s obyvateli pokoušíme řešit, nám konceptuální rámec multiplicity dovoluje myslet za hranicemi obvyklých kategorií. Pro výzkumníka to třeba znamená být schopen rozklíčovat mnohost vyjednávání a performancí rezistence nebo rezignace u obyvatel domu vystavených hrozbě ztráty bydlení. Když město na konci září 2020 doručilo nájemníkům oznámení o neprodloužení nájmu v domě, který již dlouhou dobu nesplňoval podmínky důstojného bydlení, reakce obyvatel na kroky města i naše působení měly a mají různé podoby. Nájemníky nejde šmahem označit jako „vyloučené“ ve významu homogenní skupiny, někdo je vyloučený více (*vyloučený z již vyloučeného*) a někdo méně, někdo má větší a jiný mnohem mizernější šance najít si jiné bydlení.

Jedna z mnohodětných rodin, které v domě bydlí, je často ostatními obyvateli označována jako příčina všeho špatného: „Odkedy je Kata v bloku, tak to schytávame za ňu všetci. Predtým bol vieš aký pekný tento blok. To jej deti všetko ničia.“ Tento narativ je současně jeden a současně mnohý, protože Katina domácnost současně představuje výsledek romské marginalizace (pochází z osady, a proto údajně postrádá dobré návyky) a současně je příčinou romské marginalizace („strpčuje nám všetkým život“).

A tento problém je ještě složitější, když si uvědomíme, že pohledy zevnitř a zvenčí se vzájemně prolínají a jsou také různě performovány. Zvenčí je Kata vnímána jako reprezentativní, exemplární případ tak zvané „nepřizpůsobivosti“, přičemž ostatní obyvatelé domu jsou s ní dle nich samotných i dle našich pozorování „házeni do jednoho pytle“ (simplifikace).

Zevnitř⁸ je Kata ale také vnímána jako exemplární případ nepřizpůsobivosti, jako příčina problémů, ale zároveň se v rovině „my“ ukazuje jako nejextrémnější příklad systémového vyloučení, je na tom objektivně „nejhůře“ (nehraje roli, že si za to podle obyvatel může takřikajíc sama), a proto je také nejrozporuplnější.

V jednu chvíli je Kata jedním, zatímco v následující již něčím jiným, v jednu chvíli se s ní sousedé ztotožňují, v další už ji odsuzují. Svou roli v tom samozřejmě hrají i charakter konkrétní osoby Katy Kováčové stejně jako jeho performance. I když nakonec možná i ta souvisí s touto vyčleněnou, procesuální

⁸ Rozuměj zevnitř nehomogenní skupiny obyvatel domu.

povahou její domácnosti a vztahu různých aktérů k ní nebo jí samotné. Tato koexistence vícerych uspořádání (*orderings*, Law – Mol 2002: 11) a napětí, které z ní vyplývá, se promítá do otázky, jak (eticky a správně) mluvit (a psát) o Katině domácnosti.

S pomocí pojmu *multiplicita* konceptualizujeme nejen situaci, ale i metodu, a tyto dvě polohy nelze oddělovat. Jde zde o etnografickou agendu, která vztahy ve zkoumaném terénu činí viditelnými spíše v metodologické mnohosti (*multiplicitě*), prostřednictvím „angažovanosti ve věcech jako kanálu pro tvorbu pojmů“ než v materiálních nebo v reprezentačních formách (Henare et al. 2006: 7, cit. dle Mohácsi – Morita 2015: 3). Jenomže aby se vztahy staly viditelnými, je zapotřebí určité diskurzivní zjednodušení. Law – Mol (2002: 11) k tomu uvádějí:

V soutocích a střetnutích se dějí klíčové věci. Jediné zjednodušení zredukuje komplexitu, avšak v místech, kde se různorodá zjednodušení střetávají, se komplexita utváří z rozmanitých způsobů uspořádání (logik), které se mohou někdy pohodlně propojit, někdy mezi nimi může být napětí, někdy i obojí.

V *multiplicitě* se tedy setkává několik uspořádání současně, jejichž podstatou je vždy určité zjednodušení (abstrakce), ale jejich koexistence opět vytváří složitost, problém, který lze řešit další intervencí, ideálně designovanou právě pro tuto konkrétní složitost. *Multiplicitu* tedy uchopujeme nejen jako analytický pojem, ale také jako přístup k terénu. Její praktické využití předpokládá intervenci jako neredukovatelnou součást poznávacího procesu. V naší činnosti se pak uplatňuje v hybridních metodikách kombinujících sociálněvědní techniky s akceleračním designovým procesem a přístupem v duchu Keller Easterlingové (Easterling 2016, 2021), kterému se budeme věnovat v další části textu.

Nejde tady jenom o to, že terén není statický, ale otevřený a pořád se měnící časoprostor a že taková je i ideální etnografie (nebo metoda obecně). Jde také o to, že není ku prospěchu jej promýšlet v termínech identity, analogie nebo binárních opozic, protože ty nás vedou zase jenom do slepé uličky reprezentace, v našem případě politiky identit. Jak jsme viděli výše v textu, ani lokální romská marginalizace se nejeví jako jediná, nýbrž jako mnohá. Na následujících řádcích ukážeme, že etnizující optika, kterou se často nahlíží na nucené vymístění z obydlí (čili evikce), v němž jsou poškozeni především nájemníci romského původu, je užitečná jen tehdy, když je brán v potaz její *multiplicitní* charakter.

Tato optika je legitimní do té míry, že evikce v regionu střední a východní Evropy skutečně dopadají především na romskou menšinu. Držíme-li si odstup od etnizujícího pohledu na terén, v žádném případě tím nechceme přehlížet strukturální rasismus samosprávy vůči romským obyvatelům objektu, ale chápat jej spíše jako jednu z proměnných ve složité pavučině vztahů, kterou etnografie popisuje i sprádá zároveň, než jako fundamentální kategorii, na které se zakládá ontologie (Delanda 2013: 33). Ani v genealogii slovenské bytové politiky od devadesátých let 20. století, která je tvůrcem společenského apelu na vlastnické bydlení jako potvrzení sociálního statusu, se specificky romské bydlení nejeví zase tak specificky romsky. Zjednodušeně, kdo v slovenské společnosti vlastní obytnou nemovitost, ten je považován za zodpovědného a slušného člověka (Bírová 2018). Na chudé Romy na maloměstě je tak často nahlíženo s opovržením už jenom proto, že nejsou vlastníky bydlení, což ve městě s relativně silným zastoupením Romů s bydlením v osobním vlastnictví platí dvojnásob. Romský problém se tak stává problémem třídním a tyto dvě dynamiky se neustále vzájemně proplétají. Ti, kdo své bydlení v konkurenčním prostředí nevlastní, pak o bydlení nájemní mohou takřka kdykoliv přijít. Tato přetrvávající hrozba ztráty bydlení se pak v příslušné literatuře nazývá *eviktabilita* (van Baar 2016), čili virtualita vystěhování.

Evikce a naše činnost v terénu

V našich intervencích tak primárně směřujeme spíše k praxi vytváření aliancí a propojování aktérů ochotných spolupracovat směrem k zlepšení otázky bydlení ve městě než k aktivistické konfrontaci města, prosazování vlastního pohledu na věc a kulturní kontextualizaci vystěhování. Rezignace na tyto sociokulturní analýzy s odkazem na pestrost jiných zdrojů zaměřených právě na specifika sociálního znevýhodnění Romů (Kovács 2015; Málóvics et al. 2019; Mihály 2019; van Baar 2011, 2012, 2016), jak jsme již načrtli, souvisí s připuštěním ontologického působení (sociálního) vědění, souběžně s kterým apriori připouštíme mnohost a neurčitost skutečnosti (Stöckelová 2012: 62). V takové atmosféře se místo romantických organických totalit nebo uzavřených identit (komunita nebo etnická skupina) zdůrazňuje vlnová, topologická povaha zúčastněných sil, namísto geometrické částicové diskontinuity forem (Viveiros de Castro 2014: 104). Tomu se pak více blíží etnografické výzkumy evikcí Romů v Rumunsku od Michela Lancioneho (Lancione 2017, 2019), který se inspiruje v deleuzovské filosofii a považuje evikci za proměnlivý proces, u něhož není nikdy jasné, kam

povede, a u něhož je důležitá spíše materiální a afektivní mikropolitika než kulturní makropolitika vztahu většinové vs. romské obyvatelstvo.⁹

V terénu, který nahlížíme jako plochu s otevřenými, nejasnými okraji, rezistentní vůči jakékoliv hierarchii nebo jiné transcendentální unifikaci, „se realita objevuje jako dynamická, imanentní multiplicita ve stavu nepřetržitých variací“ (Viveiros de Castro 2014: 105). V našem případě se uplatňuje mimo jiné i v technice forenzní analýzy, to jest kontinuálním sběru důkazního materiálu: například naměřené teploty v objektu, fotodokumentace plísní, vlhkostních map či nevyhovujících oken, podávání infožadostí ve věci historie investičních akcí v objektu, chybějících zápisů či vysvětlení netransparentních akcí města. Dále například analýzy městského rozpočtu, tak zvaného *Komunitního plánu sociálních služeb*, zápisů ze zasedání komisí a podobně, na kterých lze zviditelnit a sledovat v čase právě lokální nuance technologií vládnutí na úrovni samosprávy včetně evikčních praktik. Zahrnutí *materiálu*, respektive udělování věcem (nelidských entitám) status důkazů jednání jiných subjektů (města) v rámci etnografie, pak znamená právě jednu z alternativ k výše zmíněnému redukovanému etnizujícímu pohledu.

V této části jsme se pokusili nastínit filosofické podhoubí angažovanosti především jako záležitosti metodologie. V našem pojetí výzkumu by tak nemělo jít o hledání využití jinak deskriptivní vědy pro aplikovanou, tedy vykazatelnější nebo snad „užitečnější“ variantu. S uvědomováním si performativity zkoumání se hranice mezi aplikovaným a základním výzkumem stále více zamlžuje a definice toho, co je intervence, se rozšiřuje do bezprecedentních směrů. V tomto duchu formuluje svou představu o současné antropologii i Pandian (2019: 84): „Nejedná se o ‘aplikovanou’ antropologii v protikladu k základní antropologii, ale o její pragmatické působení ve světě“, nebo Strather (2015: 25–28):

Na místě „za“ místem se heterogenní praktiky sociálního vědění ... vrství jedna na druhou, smyčkují se kolem sebe a skrze sebe, proplétají se a větví, někdy táhnou stejným směrem, jindy směrem opačným, ... (t)akové praktiky nelze vymezit v rámci tradičních disciplinárních ohraničení, ve skutečnosti se „konstitují

⁹ Naopak, například Huub van Baar při své politické a kulturní analýze procesů evikce romských obyvatel ve střední a východní Evropě spatřuje ve spojení eviktability a romského etnika jasný strukturální vztah, v kterém hraje klíčovou roli etnická identita a „zvyky a sklony většinového obyvatelstva sub-humanizovat nebo dokonce dehumanizovat romské obyvatelstvo“ (van Baar 2012: 1297), místo toho, aby se více soustředil na spletitost procesůálních a materiálních uspořádání, kolem kterých evikce probíhají.

(částečně) mimo sociální prostory, které přímo obývají“. ... Když o nich uvažujeme společně, jeví se jako multiplexní, polymorfní a porézní, jako „složitá pavučina“..., na níž se běžně podílejí sociální a humanitní vědci, stejně jako další ... experti, kteří vytvářejí, hodnotí a používají sociální vědění.

Celá diskuse je zjednodušeně o tom, že hranice mezi nezamýšleným a zamýšleným působením činnosti, jakou je ta naše, je křehká a nelze se spokojit s reflexí jednoho a ignorací druhého. Obě působení koexistují, a když jako facilitátoři kýžené změny mapujeme a propojujeme linky na ploše, zamýšlené kroky jsou v neustálé interakci s nezamýšlenými důsledky.

Intervence jako designování souhry

Logika péče a logika vykazatelnosti

Jedni aktéři, tedy nájemníci, za pomoci druhých, to jest nás jako týmu a všech objektů i subjektů, které se do procesu zapojily naší mediací, vyjednávají své bydlení u třetího, kterým je město, a aktuálně i v soudních procesech mezi nájemníky a městem, v nichž jsou nájemníci zastupováni právníkem z našeho týmu. Jde tady o modelování něčeho, co v terénu zatím není (virtuální), ale mohlo by být (aktuální). Teoretička Keller Easterling, kterou v této designové části citujeme (2021), ostatně také bohatě čerpá z deleuzovské tradice, a to nejen tehdy, když využívá (architekturou ovlivněného) pojmu „dispozice“ jako potenciálu, který narativy skrývají za viditelným obsahem. Dispozice znamená doposud nevyužitý (virtuální) potenciál. Jak uvidíme dále v textu, nemusí proto jít o designování zcela nových institucí, respektive řešení, což je ostatně často utopie, ale o propojování takových, které již v terénu jsou. A co víc, dle Easterlingové ani dílčí neúspěch nemusí mít jen negativní konotace. Zatímco moderní mysl je znechucena neúspěchem, tak zvaný *medium design*, kterého je Easterling proponentkou, využívá sílu problémů, místo aby se je snažil zkrotit nebo vyřešit. Problémy s sebou nesou potenciál spojený s potřebami a zkušenostmi, přičemž důležitější než jejich obsah je spíše jejich vzájemné působení. Vzájemná souhra může spojovat problémy jako suroviny, které se navzájem prokvasí a katalyzují (Easterling 2021). Takový hyperpragmatický (a kontraintuitivní) přístup se nakonec, jak ostatně uvidíme v této části, osvědčil, jelikož skutečně propojil subjekty, které až ve svém vzájemném vztahu nacházejí kapacitu některé ze sociálních problémů lokality posouvat směrem k zlepšení.

Samotná intervenční činnost v terénu, adresovaná nejen obyvatelům domu, jejíž ambicí bylo především odvrátit evikci a zajistit náhradní bydlení, náleží do tak zvané logiky odpovědnosti, péče a účasti širokého spektra mimoakademických aktérů, jak ji definuje Stöckelová (2012). A ta je autonomní vůči tak zvané logice vykazatelnosti:

Vykazatelnost definovaná veřejnými politikami či zákony se nikdy nemůže plně překrývat s tím, co je odpovědné, rozumné a obhajitelné v konkrétních každodenních praktikách (výzkumných či jiných) (Stöckelová 2012: 44).

Etnografii, k jaké se přikláníme, chápeme jako trvající proces, který má různé fáze a který se různě proměňuje. Ani v momentě psaní tohoto textu ji nepovažujeme za nijak uzavřenou. Tato procesualita jde ruku v ruce s naší výzkumnickou odpovědností za danou lokalitu. V terénu se pohybujeme již delší čas, již nyní plánujeme pokračování a hledáme způsoby podpory místních spolupracovníků poté, co současný projekt formálně ukončíme. Jakkoliv je projekt v grantovém řízení veden jako aplikovaný, jeho výstupy jsou dvojí povahy, což je dáno právě touto dualitou logik (péče *versus* vykazatelnost). Text, který čtete, vznikl v rámci splnění podmínek legislativní logiky vykazatelnosti a na zkoumaný terén pravděpodobně nebude mít přímý vliv, jelikož je namířený dovnitř akademické obce. Na druhou stranu, ta část projektu, která spočívá v udržování kontaktů s aktéry v lokalitě na takřka denní bázi, jejich propojování s vidinou dlouhodobé spolupráce, práce na udržitelnosti dosažených výsledků do budoucna, nové projekty vzniklé působením týmu v terénu, shánění bydlení či práce pro současné i bývalé nájemníky-informátory, to vše náleží do logiky péče a jako takovou ji není možné v projektu vykazat jako formalizovaný výstup.

Konkrétnějším příkladem budiž projekt zabydlování typu „bydlení především“ (*housing first*), který ve městě posílil kapacitu sociálních služeb a pomohl najít v době psaní tohoto textu bydlení mimo jiné také dvěma domácnostem ze zkoumaného objektu bytového domu. Bez podpory ze strany výzkumného týmu a námi oslovených neziskových organizací se zkušeností s daným programem by projekt nevznikl, nicméně vykazat jej v aplikovaném výzkumu jako výstup by nebylo nejen možné, ale ani etické. Implementace totiž plně leží na neziskové organizaci, jež disponuje vlastním expertním know-how, agendou, zájmy, cíli atd. Naším podílem bylo rozpoznat *virtuální potenciál*, „nakazit“ (*inflict knowledge*) organizaci určitým věděním a následně přispět k aktualizaci jejího potenciálu skrze řadu vyjednávání a po sobě jdoucích kroků od pomoci při

psaní projektu po zajištění trvalí projektové podpory přesahující trvání našeho výzkumu (srov. Easterling 2021). Rozpoznání nebo rekonfigurace virtuálního v *mediu* byla možná díky etnografické zkušenosti, kterou, jak jsme již zmínili, chápeme jako určitou vrstvu, která je s designem v synchronním vztahu.

Souhra

V porovnání s designovými procesy nebo aplikovanými výzkumy, které přímo spoluvytvářejí místní politiky na objednávku institucí veřejného nebo soukromého sektoru, jsme byli od samotného počátku (a stále jsme) konfrontováni nejen s nezájmem města o naši činnost, ale doslova s aktivním kladením překážek ze strany představitelů města. Chybí-li zadavatel výzkumu, tedy například samospráva projevující vůli řešit nepříznivou sociální situaci svých občanů, nezbyvá než nacházet zadání samostatně v dialogu s dalšími aktéry, to jest v souběhu s vývojem v terénu modifikovat zadání, přizpůsobovat schůdnost a myslitelnost zadání okolnostem, jako jsou délka projektu, objem a způsob financování a podobně.

Již zmíněná absence zadavatele výzkumu, spolu s nespolupracující samosprávou nebo místním komunitním centrem, které v podstatě disponují všemi nástroji k řešení sociálních problémů ve městě, ale nevyužívají je, otevírají dveře jistým druhům akademického aktivismu. Nicméně, více než akademický aktivismus a *resistance studies* v sociálních vědách, jak je například genealogicky popisuje Sherry Ortner, vypovídá o naší činnosti právě „mediační design“ (*medium design*) (Ortner 2016). Jeho smyslem totiž není ani kulturní kritika či přehodnocování kapitalismu jako ekonomického systému, ani participace na případném sociálním hnutí či ono symbolické „vzuté si bot“ a „bosé“ následování zájmů marginalizovaných z jejich perspektivy (Ortner 2016; Scheper-Hughes 1995; Stöckelová 2012). „Designový aktivista“ je spíše mediátor, podle Easterlingové (Easterling 2021: 10) preferuje nejt do konfliktu a nepovažovat žádné řešení problému za definitivní:

Snaha najít řešení, vyhlásit konec problému nebo jednou provždy nastolit stabilitu často vede k odmítání informací nebo ke snaze udržet okolnosti na uzdě, ale mediační design považuje solucionistický přístup za slabou pozici, která nevyužívá všech možností prostoru. Takový přístup vytváří monokultury a je obzvláště slabý tváří v tvář tvrdohlavým formám moci, dvojsečným politickým aktérům a měnícím se okolnostem.

Vrátíme-li se zde na samotný začátek současného projektu, před moment, kdy došlo ve zkoumaném objektu k prohlubování rizika evikce, jsme v terénu již měli zmapované důležité aktéry a rovněž realisticky definovaný problém (vzhledem k trvání a kapacitám projektu). Ten byl založený na otázce: „Jak zlepšit materiální podmínky bydlení v objektu městského bytového domu na ulici Kopáčská 1.“ Namísto hledání finálního řešení, respektive konkrétní odpovědi, jsme v kontextu mediačního designu začali pracovat s designem *souhry* (ibid.: 10). Easterling vnímá souhru jako ekologii, tedy souvztažnost lidských a nelidských aktérů, ve které jsme jednotlivé vztahy odhalovali, pojmenovávali i nově vytvářeli. Souhra neznamená hledání konsensu, ale ani konflikt. Ve chvíli, kdy se ukázalo, že město ani místní *Komunitní centrum* nemají o spolupráci s námi zájem nebo dokonce aktivně kladou našemu úsilí překážky, nezačali jsme být konfrontační, jelikož konfrontace, jak tvrdí i Easterling, často nadělají více škody než užítku. Namísto toho jsme do designování zahrnuli jiné aktéry, kteří projevíli zájem: neziskovou organizaci ze sousedního města a úřad práce.

V případě orientace na řešení by absence klíčových hráčů znamenala zásadní překážku, jenže souhra je vždy procesuální, dočasná a záměrně dílčí a jako taková dostatečně agilní a přizpůsobivá měnícím se podmínkám. Na již zmíněném projektu zabydlování na základě principů *housing first* se to dá dobře ilustrovat. Zahrnul totiž širší městskou krajinu dvou měst,¹⁰ což decentrovalo pozornost od městského bytového domu k širší otázce sociálních služeb a politiky bydlení. K realizaci tohoto projektu (aktualizaci virtuálního potenciálu) bylo třeba podnitit představivost, jež je prakticky u všech aktérů v terénu poznamenána dlouhodobě stagnující nepříznivou situací – jak na straně městské autority, která je *à propos* přímým producentem této stagnace, výzkumného týmu, místních státních úřadů a neziskových organizací, tak na straně dotčených obyvatel. V duchu designového aktivismu je užitečné například uvažovat o společných zájmech těchto skupin navzdory tomu, že některé (město *versus* náš tým) stojí v opozici.

Pohledy na jednotlivé kroky směrem k souhře se zákonitě liší z pohledu sociální antropologie a designu. Tuto skutečnost dobře ilustruje i šestiměsíční působení našeho kolegy v terénu, jež bylo ovlivněno oběma složkami výzkumu. Kolega se v okamžiku bezprostřední hrozby evikce bytového domu nastěhoval

¹⁰ Na město s více než 10 tisíci obyvateli spadaly po většinu výzkumu pouze 2 terénní sociální pracovnice, jejichž zaměstnavatel má hlavní pobočku v blízkém podobně velkém městě. Počet sociálních pracovnic se začal zvyšovat i díky našemu výzkumnému projektu a spolupráci se zmíněnou neziskovou organizací.

do dělnické ubytovny hned naproti němu v Kopáčské ulici. Sociálněvědní část týmu jeho roli vnímala jako etnografickou, tudíž designové intervence následují až po vstupu do terénu a závisí na dění v něm. Designéři naopak tuto výzkumnou roli instrumentalizují, což znamená, že *vložení* výzkumníka do terénu se podle nich blíží metodě výzkumu skrz design (*research through design*) (Frayling 1993; Giaccardi – Redström 2020). V první perspektivě vstup do terénu kompenzuje krátkodobé, byť pravidelné výzkumné výjezdy zbytku týmu. I přes průběžně podávané instrukce k úkolům a rolím, jež má v terénu sehrát, se nakonec řídí spíše informovanou improvizací, kterou ohledává strukturu terénu, než jasně danou metodou (Cerwonka – Malkki 2007). V druhé (designové) perspektivě je samotný kolega *designovým nástrojem*, jež má v interakcích s nájemníky i dalšími aktéry mapovat virtuální potenciál v terénu bytového domu i širšího města a odhalovat doposud skrytá fakta, jež bychom jinak při běžných výjezdech nezachytili a jež mohou sloužit jako důkazy například při soudních sporech.

Právě neustálý souběh designovaných intervencí a etnograficky improvizovaných reakcí na dění v terénu podtrhuje procesualitu celého výzkumu. Easterling píše, že „[j]akoukoli souhru lze přehrát, zkazit nebo zkapitalizovat; vždy se něco zvrtné“ (Easterling 2021: 51). Takováto zvrtnutí, kdy se například některá z nadějných virtualit zcela uzavře, se nedají dostatečně předjímat, což s sebou v případě práce v sociálně vyloučené lokalitě s lidmi ohroženými vystěhováním nese nutnost neustále si klást otázku, zda designování kýžené souhry nepřináší nepředvídané důsledky a jak se s nimi vyrovnat. V následující části nastíníme právě problematiku těchto nezamýšlených působení a vypořádání se s nimi na konkrétních příkladech souvisejících s vystěhováním.

Reflexe nezamýšleného působení v terénu

Sociální vědy je potřeba analyzovat jako praktiky, které společnost (v souhře i napětí s jinými, nevýzkumnými praktikami) zásadně formují a přetvářejí. A to několika způsoby. Jedním je působení ... vědomé, cílené a relativně kontrolovatelné ve formě aplikovaného výzkumu či veřejného angažování čili veřejné nebo expertní sociologie v Burawoyově smyslu. Sociální vědy ale působí i jinak – méně viditelně, méně kontrolovaně, mimoděk. Už samotné metody sociálněvědního výzkumu přispívají k vytváření a stabilizaci určitých skutečností, s nimiž počítají jako se svým východiskem (Stöckelová 2012: 50).

V této části přibližujeme kontexty působení naší činnosti, které reflektujeme právě jako nezamýšlené, mimoděčné. I o negativních dopadech intervencí je pak možné mluvit jako o virtualitách, které se mohou aktualizovat. Tyto okolnosti jsou v terminologii mainstreamového designového procesu chápány jako rizika a vedle formulace cílů jsou předmětem strategického plánování (*strategic foresight*). Je tedy žádoucí mít na zřeteli, že nejednoznačný, rhizomatický charakter multiplicitních objektů, které vznikly propojením různých komponentů, se uplatňuje nejen v afirmativním módu designování *souhry*, o které mluvíme v předešlé části, ale i v opačném směru, při nezáměrném působení.

Češi

Právě na vztahu virtuální/aktuální, do kterého dosadíme dlouhodobou hrozbu vystěhování, čili *eviktabilitu* za virtuální a samotné rozhodnutí o vystěhování (neprodloužení nájmu), čili *evikci* za aktuální, ilustrujeme nezamýšlené důsledky našeho působení. Naše původní vize totiž byla pracovat s nájemníky na zlepšení jejich situace v režimu hrozby vystěhování, která nad nimi visela již v momentě, když jsme jako tým do terénu vstoupili. V očích nájemníků jsme byli vnímáni většinou jako „Češi“,¹¹ kteří přicházejí do města s cílem „pomoci jejich bytovému bloku“. V říjnu 2020 se zásadně změnil obsah naší práce, a to z důvodu kroku, ke kterému přistoupilo město jako majitel nájemních bytů na Kopáčské. Bez předchozího upozornění hromadně neprodloužilo nájemní smlouvy všem obyvatelům bytového domu. Ty byly opakovaně uzavírané pouze na tři měsíce. Nájemníci tak měli podle oznámení do jednoho měsíce městu nájemní byty odevzdat.¹² Ve výsledku tak všichni fungujeme v režimu evikce, která se aktualizovala, a my jsme byli nuceni připustit i možnost, že jsme k akceleraci tohoto stavu přispěli svými předchozími aktivitami, například sepsáním esejistické knížky pojednávající o problémech města, organizováním kulturního programu, asistencí při sepisování žádosti o deratizaci a dezinfekci, nejrůznějšími konzultacemi a podporou nebo pouhou naší přítomností a informovaností o lokalitě. Právě takovými nezamýšlenými účinky našeho působení se chceme v této části textu zabývat.

¹¹ Ani ne tak z důvodu, že bychom všichni byli Češi (tři členky týmu pocházejí ze Slovenska, včetně hlavní řešitelky), spíš převážil fakt, že všichni v ČR bydlíme, což mají obyvatelé Kopáčské spojené s představou o něco lepší životní úrovni, než jakou znají ze Slovenska a konkrétně z regionu, kde se narodili nebo kde bydlí.

¹² Viz např. Kovács 2015; Lancione 2017, 2019; Málóvics et al., 2019; van Baar 2011, 2012, 2016 a další.

Vztahujeme se k nim retrospektivně a vnímáme je jako etická mementa pro další metodologické promýšlení a rovněž jako relevantní výzkumná data,¹³ což jsou v podstatě dvě strany jedné mince: „Metody výzkumu neexistují na meta-rovině epistemicky a ontologicky odtržené od světa, který chtějí reprezentovat. Naopak ‘metody jsou plně „z“ tohoto světa’, který také zároveň aktivně ustavují“ (Law, Ruppert – Savage 2011: 5, cit. dle Stöckelová 2012: 50). Podobně, jako je někdy kontraintuitivní a složité uvědomění si performativity našeho „poznávání“, může být složité i uvědomění si performativity našeho „intervenování“. Vědomé úsilí o změnu něčeho může snadno skončit jako změna něčeho úplně jiného. Je tedy třeba brát v potaz nejen to, co jako výzkumníci tvarujeme, ale i to, na co nedosáhneme, co zůstává mimo sféru našeho vlivu. Tyto dvě roviny koexistují v multiplacitě, jednou něco máme ve svých rukou, jindy nám to prostě uniká. Jak píše Stöckelová (2012: 59):

Pohybujeme se (...) ve složitém terénu, kdy nesmíme na jednu stranu podcenit vliv samotných výzkumných nástrojů a situací či formulaci otázek a na druhou stranu přijmout skutečnost, že výzkumné interakce a výsledky mají do určité míry vlastní sociální život a reálné důsledky, které nám jako výzkumníkům unikají.

Bytový dům na Kopáčské ulici lze považovat za dílčí, ale ne izolovaný terén. Představy nájemníků o našem týmu rovněž procházely změnami a vůbec nejsou homogenní ani konstantní. Mění se na škále dle momentálních situací nájemníků a z nich vyplývajících ovzduší, které v domě panuje. Rovněž varíují dle domácností, s některými udržujeme spíš formální vztahy, s jinými jsme se již v prvních fázích naší činnosti spřátelili. Tato setkání pak probíhají v jiné, méně formální dynamice. Další proměnnou, která figuruje v našich vztazích s nájemníky, je naše přítomnost versus nepřítomnost. O nich se zmiňujeme kvůli roli nezamýšlených důsledků a autonomního života, kterým žijí informace především tehdy, když v terénu *nejsme*. Tuto absenci jsme v jedné fázi projektu řešili pobytem kolegy, o kterém se zmiňujeme již v předešlé části, a také na konci této části. Režimy přítomnosti a nepřítomnosti byly navíc po většinu trvání výzkumu zdůrazněny pandemií covid-19, která ovlivnila i krizové momenty výzkumu související s evikcí.

¹³ Jde rovněž o data, jejichž funkce není jen pragmatická, ale i epistemologická, jelikož v projektu vznikají i texty jako tento, jenž má přispívat k tvorbě odborného vědění o metodologii aplikovaných výzkumů.

Dá se říct, že se naše vztahy s nájemníky od momentu oznámení o ukončení nájemního vztahu s městem ještě víc zintenzivnily, začal totiž jejich boj o střechu nad hlavou, ve kterém hrajeme svou roli i my. Nepovedená medializace,¹⁴ zima za dveřmi a rovněž hoaxy, které mezi obyvateli šířili správci domu,¹⁵ zhoršovaly atmosféru na místě. Pokud se do této chvíle hlasy o tom, že jsme příčinou negativního dění, jelikož dlouhodobě „provokujeme“ starostu města, objevovaly jen zřídka, nyní začaly sílit. Město se například před nájemníky vyjádřilo, že „Čechům nabídli odkoupit dům za euro a oni odmítli“, nebo nájemníkům opakovaně vzkazovalo, že za všechno mají „poděkovat Čechům“.

Někteří nájemníci nás posléze pochopitelně obvinili, že jsme město vyprovokovali k činu, a oni teď skončí na ulici. Tato rovina manipulace představ o kauzalitě vyřčená z pozice moci (městské samosprávy) a za účelem zbavení se vlastní odpovědnosti v očích dotčených obyvatel svého času sehrála významnou roli a stála v cestě jakékoliv naší další iniciativě ve vyjednávání se zástupci města. Celkové zkeslení kolem příčin a důsledků navíc podporovaly různé další hoaxy a dezinformace, které v situaci totální nejistoty a strachu zákonitě nacházely živnou půdu. Nakonec jsme tedy možnost, že jsme se skutečně akcelerátory tohoto kroku ze strany města stát mohli, připustili. Zároveň se domníváme, že k vystěhování by nakonec pravděpodobně dříve nebo později stejně došlo, město totiž během našich pokusů o navázání spolupráce několikrát naznačilo, že má s „problémovou“ bytovkou „své plány“, přičemž vše nasvědčovalo tomu, že se stávajícími nájemníky nepočítají. Neradi bychom tím však sklouzávali k nějaké formě alibismu, jsme si samozřejmě vědomi toho, že naše působení mohlo mít eticky sporné důsledky nebo minimálně konotace. Na druhé straně, budeme-li se držet pragmatického paradigmatu, události, které následovaly po oznámení o neprodloužení nájmu, byly určitým milníkem, a to jak pro samotné obyvatele, tak i pro nás. Všichni, kteří odešli z domu, odešli i z područí netransparentního a diskriminujícího patronátu města. Přesně jak píše Easterling, poté, co zásadně rezignujeme na ambiciózní plány, zbývají nám ještě estetické kapacity vzájemného působení – latentnost (my bychom řekli virtualita), neurčitost, vzájemná propletenost, selhání a diskrepance. Všechno jsou to věci, které moderní mysl dokáže jen obtížně vstřebat. Easterling dokonce tvrdí, že násobení a vrstvení problémů může být užitečné a že selhání (v řešení dilemat) v některých

¹⁴ Mediální obraz navzdory našemu úsilí takřka kompletně obsáhla média, která nadbíhala tažení města proti nájemníkům, a nešťítla se ani rasisticky laděných reportáží.

¹⁵ To jest zaměstnanci Odboru ekonomiky a správy majetku na Městském úřadě, kteří mají správu domu v náplni práce.

rejstřících vytvářející negativní hodnotu nebo absenci hodnoty, má stále potenciál produktivně působit na jiné rejstříky.

Nezamýšlené, náhlé situace v terénu pak ale samozřejmě nejdříve vyžadují analogicky pohotové reakce. Zde strategické designování souhry přechází v akcelerované situační reakce na vzniknuvší výzvy, například usilování o znovuzavedení dodávek tepla právní cestou (předběžné opatření) nebo shánění provizorních zdrojů tepla (elektrických přímotopů) pro nájemníky, a především pak opakované přesvědčování lidí, aby neopouštěli unáhleně a s mizernou vizí nového bydlení své nájemní byty hned poté, co jim bylo doručeno rozhodnutí města, k čemuž někteří ve stresu a strachu tendovali. Zároveň v této fázi již nezbylo než přejít do konfrontace s městem. To pro nás v projektu nebyla preferovaná možnost, nicméně jsme se na tuto krajní situaci připravovali a v situaci její aktualizace jsme byli připraveni.

Z právního hlediska město nemělo nárok nájemníky fyzicky vystěhovat, pokud se proti rozhodnutí odvolají k soudu. Právní zastupování bylo všem nájemníkům nabídnuto právníkem z našeho týmu. Nakonec, po vlně utvrzování z naší strany, že je to dobrý nápad, o zastupování projevíli zájem všichni. Z těch domácností, které byly nuceny v domě zůstat, již šest (z dvanácti domácností celkem) alespoň prvoinstančně u soudu uspělo a další procesy ještě proběhnou. Úspěch ve většině případů znamená, že město je z rozhodnutí soudu povinno poškozeným nájemníkům poskytnout náhradní nájemní bydlení. Právník byl sice nedílnou součástí týmu, nicméně v jednotlivých procesech či ještě před nimi v rámci podání ombudsmance promlouval formálně nikoliv za tým, ale za organizaci ERRC.¹⁶ Záměrně jsme tak právní agendu decentrovali, i když tomu, abychom byli spojeni s právníkem, jsme se samozřejmě nevyhnuli, především proto, že na většinu jednání osobně dojíždíme.

Zde se už opět jedná o působení cílené, což ukazuje, že je od působení nezamýšleného nelze oddělit, koexistují a jejich vztah je otázkou výzkumnicko-designérské odpovědnosti vůči zúčastněným aktérům. Jakkoliv design souhry s konfliktem nepočítá, účast právníka na výzkumu byla vzhledem k eviktabilitě zkoumaného objektu od začátku součástí výzkumného nastavení. A nelze mluvit o nějaké univerzální odpovědnosti, jedině o flexibilním nastavení, které umožňuje (pokoušet se) myslet souběžně s terénem:

[V]e vztahu k zadavatelům, účastníkům výzkumu či jeho různorodým potenciálním uživatelům odpovědnost samozřejmě neznamená slepé plnění požadavků

¹⁶ European Roma Rights Centre.

a přání z jejich strany, ale naopak opakované vyjednávání a konfrontace s nimi (Stöckelová 2012: 46).

Iterace vyjednávání a konfrontací poukazují na fakt, že i odpovědnost a následná péče mají multiplicitní charakter determinovaný naší „připravenost(i) a ochot(ou) vstupovat do debat a kontextů, kde se naše výzkumnické poznatky a závěry dostávají do rukou neakademických druhých“ (ibid.: 46).

Většinu z těch domácností, které z domu odešly, jsme v průběhu roku 2021 navštívili a doptávali se na detaily jejich ukončení nájemního vztahu s městem (ať již formálního nebo neformálního) i na to, jak se jim v novém bydlení daří a jaké jsou jejich současné potřeby. Někteří si skutečně byli schopni najít po vlastní ose lepší bydlení, jiní zůstali na mrtvém bodě svých dilemat, zda odejít například k rodině, kde ale fakticky nebylo dost místa pro další osoby, či obav, že naletí spekulantům s realitami, což se v jednom případě nakonec i stalo.

Sociální pracovník, nebo designový nástroj?

Zde se vrátíme k příkladu dlouhodobého působení našeho kolegy v dané lokalitě, kterým jsme jako výzkumný tým sledovali několik cílů. Nejdůležitější z nich bylo bezpochyby poskytnutí podpory nájemníkům po doručení rozhodnutí města o vystěhování. S příchodem zimy a vypnutím topení zavládla v domě frustrace a bezútěšnost. Bylo zřejmé, že pokud se máme pokusit zlepšit sociální situaci nájemníků, kteří si nemohou dovolit jiné bydlení (natož takříkajíc ze dne na den) a jsou nuceni zůstat v domě, musíme jim být nablízku na denní bázi. Ani pravidelnost a relativní četnost našich návštěv a intenzivní komunikace na dálku nemohly nahradit důležitost bezprostředního, každodenního kontaktu.

Jeho zkušenost ve městě ale začala již o několik měsíců dříve. Původně (v režimu eviktability, čili pouhé hrozby) měl v projektu figurovat v roli tak zvaného *mystery nájemníka*, to jest, měl být ubytován přímo v bytovém domě, přičemž jeho spolupráce s námi měla zůstat před nájemníky skryta. Díky tomu, že tak navázal nezbytný kontakt s městem v souvislosti s pronájmem bytu a příslušnou administrativou, jsme měli zažít některé situace *na vlastní* (tedy kolegovu) *kůži* a případně *tahat za nitky*, pokud se naskytne příležitost. V takto nastavené pozici by kolega potenciálně mohl zástupce města konfrontovat, protože by na rozdíl od nájemníků nebyl na městském bydlení existenčně závislý.

Do těchto plánů však vstoupilo nečekané rozhodnutí o vystěhování, což mělo okamžitý dopad na psychické a sociální přežívání nájemníků. Z utajeného

nájemníka se rázem stal příznatý kolega, jehož role oscilovala mezi etnografem, sociálním pracovníkem, přítelem a prostředníkem při jednání s úřady (zejména s Úřadem práce, sociálních věcí a rodiny) a probíhala ve dvou rovinách; jednak v interakci s nájemníky, jednak v interakci s námi, tedy se zbytkem týmu. Tento příklad ilustruje, jak snadné je o rafinovaném *tahání za nitky* (Easterling 2016) mluvit, zatímco celá situace se může ze dne na den změnit a je třeba rychle vymyslet nový plán. Společně s ním jsme se rozhodli, že bude především poskytovat podporu frustrovaným nájemníkům.

Místo snahy o zvyšování politického vědomí, tedy rezistence v pravém slova smyslu, probíhala tato podpora spíše na úrovni rozhovorů, naslouchání, praktických rad, usnadňování, pomoci v každodennosti. Rezignace na mobilizování lidí k otevřené akci byla kompenzována zúčastněným pozorováním, důležitým prvkem jeho pobytu. To, co začalo jako narychlo nadesignovaná reakce, se tak nakonec přechýlilo do intimního etnografického bytí s lidmi, v němž se navíc role informátora překrývala s rolí etnografa. Jak náš kolega, tak i nájemníci se celou dobu informovali navzájem. Zároveň také doplnil svou přítomností díky do mozaiky souhry mezi neziskovými organizacemi, týmem a úřadem práce, na níž jsme pracovali ještě před počátkem evikce. Během jeho pobytu jsme také úspěšněji předcházeli nekontrolované autonomizaci informací a vzniku hoaxů, protože jsme jeho prostřednictvím v terénu kvazi byli přítomni. Fragmenty popisu této činnosti tak demonstrují, že *mediační design* je komplementární s průběžně se aktualizující etnografickou zkušeností a citlivostí, která do jisté nezanedbatelné míry kompenzuje designovou pragmatičnost a tlumí, byť v dlouhodobějším horizontu produktivní, selhání a výskyt nezamýšlených důsledků.

Závěr

Tento text jsme začali debatou o terminologii v souvislosti s aplikovanou sociální vědou. Pokusili jsme se ukázat, že její užití není jen otázkou výstižnosti slovíček nebo samoučelných preferencí. Naopak, kontext jejich užívání je významnější, než se na první pohled zdá. Pojem „aplikovaný“ jednoduše počítá s rozdělením na primární a sekundární výzkum. I kdybychom byli sebevíc reflexivní, toto rozdělení bude vždy vzbuzovat pocit, že primárním výzkumem jen poznáváme a aplikovaným jen aplikujeme naše expertní vědění do terénní reality, čili intervenujeme do ní. A také, že primární zkratka předchází aplikovanému. Jenže, co je intervence?

V multiplicitní optice, na rozdíl od esencialistické, se etnografie v součinnosti s designem chová jako tak zvaná praktická ontologie, která spočívá

v diachronním mapování linií úniku a linií teritorií a propojování subjektů a objektů na horizontále vždy s vědomím toho, jak by měla změna vypadat. Proces eviktability, tedy dlouhodobé hrozby vystěhování a s ní spojené životní nejistoty nájemníků, se jeví jako virtuální struktura (Delanda 2016: 122), zatímco samotná evikce, v našem případě rozhodnutí města o neprodloužení nájmu, je již aktualizací této hrozby. Kdysi virtuální evikce (potenciální vystěhování) se aktualizovala a v této nepříznivé situaci zbývá z naší strany jen reagovat analogicky, tedy pokusit se o vytváření či nacházení *souhry*, kombinace dílčích řešení v dočasném časoprostoru evikce.

Jednotlivé akce přitom samy o sobě nelze považovat za nijak inovativní, až jejich kontinuálně vznikající pragmatické kombinace a konfigurace se ukazují jako funkční v sociální realitě lidí dlouhodobě ohrožených vystěhováním z domova (srov. Delanda 2016; Easterling 2021; Strathern 2015). Na to, aby tato propojení mohla vzniknout, jsme ale potřebovali právě etnografii, která rozvířila hladinu a vytvořila potřebné vědění.

Pragmatické spojení etnografie a designu s sebou nutně nese i vedlejší, nezamýšlené účinky, ostatně jako jakékoliv poznávání; připuštění ontologického působení (sociálního) vědění totiž také znamená připustit mnohost a neurčitost skutečnosti (Stöckelová 2012: 62). Obzvláště to pak platí v případě, kdy jsou intervence a priori součástí výzkumu. Důsledky, s kterými jsme nepočítali, se následně chovají podvratně, žijí si vlastní život a často jsou v pomalém režimu nedosažitelné. Je ale možné i žádoucí přepnout na zrychlený režim a pokusit se na ně reagovat i spontánně, bez dlouhé průpravy, čímž se dostáváme stále níže, do metarovin etnografie. Je tohle pořád aplikovaný výzkum?

S uvědomováním si performativity každého poznávání se definice toho, co je intervence, rozšiřuje do bezprecedentních směrů. Atribut „aplikovaný“ se v této optice jeví poněkud jako pokus o přiblížení se přírodním vědám, zejména pro potřeby vědních politik. Naopak *praktickému* (sociálnímu) vědění jde o strategickou, procesuální proměnu virtualit v aktuality s vidinou *souhry*, založenou na důsledném mapování virtuální struktury, jednotlivých aktérů a informačních toků mezi nimi. A jako takové bude sociální vědění nejefektivnější jako interdisciplinární. Být praktický znamená pořád se „vystavovat rozmanitým politikám na různých úrovních a vstupovat s nimi do explicitních vztahů, které mohou být i antagonistické“ (Stöckelová – Grygar 2008: 77). Znamená to také, že nemusíme čekat na tabula rasa, revoluční přestavbu všech systémů nebo dokonalou renovaci politických poměrů (Easterling 2021: 52).

Kristína Jamrichová je doktorandka na Ústavu evropské etnologie FF MU a na Fakultě výtvarných umění VUT v Brně. Její výzkumný zájem v současnosti směřuje k biopolitice, podobám (ne)privilegovanosti, jinakosti, k emancipaci prostřednictvím technologií. Ve své umělecké tvorbě se zabývá podobnými tématy a průběžně zkoumá možnosti etnografie jako výzvy pro současné umění. Je členkou mezioborového týmu působícího na FaVU, který se zabývá politikou bydlení, inkluzivním urbanismem a designem pro třetí sektor. Kontakt: xvjamrichova@vutbr.cz

Jakub Mácha je sociální antropolog a výzkumník působící v projektovém týmu na FaVU VUT a také v platformě Re-set. Ve své praxi se zabývá propojováním a aplikací různých typů vědění nutných pro sociálně-ekologickou transformaci. Přístupy sociální antropologie a STS tak kombinuje s aktivistickými a směrem k aplikaci vědění ve veřejném prostoru, k vytváření vzdělávacích metodik pro různé cílové skupiny a k podpoře sociálních a environmentálních hnutí. Kontakt: jakub.macha@vut.cz

Pavel Doboš je kulturní geograf a sociální antropolog. Působí jako odborný pracovník na Geografickém ústavu Masarykovy univerzity. Zajímá se o kritické a poststrukturalistické přístupy v sociální vědě, neboť právě v nich spatřuje možnosti propojení akademické a veřejné sféry, o což se také aktivně snaží. Jeho interdisciplinární výzkumný zájem má tedy přesahy i mimo vědeckou oblast a týká se témat z oblasti postkoloniálních a afrických studií, mediálních a vizuálních studií a geografie komunikace, politické teorie poststrukturalismu a geografie i studií znevýhodnění. Z těchto odborných oblastí publikoval texty například v časopisech *Social & Cultural Geography* nebo *Political Geography*. Kontakt: pdobos@mail.muni.cz

Literatura

- Baar, Huub van. 2011. „Europe’s Romaphobia: Problematization, Securitization, Nomadization.“ *Environment and Planning D: Society and Space* 29, 2011, 2: 203–212.
- Baar, Huub van. 2012. „Socio-Economic Mobility and Neo-Liberal Governmentality in Post-Socialist Europe: Activation and the Dehumanization of the Roma.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 38, 2012, 8: 1289–1304.
- Baar, Huub van. 2016. „Evictability and the Biopolitical Bordering of Europe.“ *Antipode* 49, 2016, 1: 212–230.
- Bírová, Barbora. 2018. „Právo na bývanie nie je samozrejmosť, ale boj.“ *Kapitál* 2018/12. Dostupné z <https://kapital-noviny.sk/pravo-na-byvanie-nie-je-samozrejmosť-ale-boj/> [cit. 2021-11-18].
- Burawoy, Michael. 2005. „For Public Sociology.“ *American Sociological Review* 70, 2005: 4–28.

- Camic, Charles – Gross, Neil – Lamont, Michèle (eds.). 2011. „Introduction: The Study of Social Knowledge Making.“ Pp. 1–42 in Tyž: *Social Knowledge in the Making*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cerwonka, Allaine – Malkki, Liisa H. 2007. *Improvising Theory. Process and Temporality in Ethnographic Fieldwork*. Chicago: University of Chicago Press.
- Čada, Karel – Ripka, Štěpán. 2011. *Ve službách ... Koho vlastně? Etika, reciprocita a dopady v aplikovaném sociálním výzkumu*. Seminář 8. 12. 2011, Sociologický ústav AV ČR, Praha.
- Delanda, Manuel. 2016. *Assemblage Theory*. Edinburgh: Edinburgh UP.
- Delanda, Manuel. 2013. *Intensive Science and Virtual Philosophy*. London: Bloomsbury.
- Deleuze, Gilles. 2013. *Logika smyslu*. Praha: Karolinum.
- Deleuze, Gilles, 2006. *Bergsonismus*. Praha: Garamond.
- Deleuze, Gilles. 1994. *Difference and Repetition*. New York: Columbia UP.
- Deleuze, Gilles. 1996. *Foucault*. Praha: Herrmann.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2010. *Tisíc plošin*. Praha: Herrmann.
- Easterling, Keller. 2021. *Medium Design. Knowing How to Work on the World*. London: Verso.
- Easterling, Keller. 2016. *Extrastatecraft. The Power of Infrastructure Space*. London – New York: Verso.
- Fassin, Didier. (ed.). 2017. *If Truth Be Told. The Politics of Public Ethnography*. Durham: Duke UP.
- Frayling, Christopher. 1993. *Research in Art and Design*. London: Royal College of Art.
- Giaccardi, Elisa – Redström, Johan. 2020. „Technology and More-Than-Human Design.“ *Design Issues* 36, 2020, 4: 33–44.
- Hanus, Lukáš. 2014. *Proměny veřejného prostoru*. ČT, Studio 6. Dostupné z <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1096902795-studio-6/214411010110307-studio-6-ii/obsah/312483-promeny-verejneho-prostoru?fbclid=IwAR0NkUnNzBldZBWfw hHG4byQntzrfc8d-rsf7oFv-YYCb2ME0Ike4b13ips> [cit. 2021-12-11].
- Henare, Amiria – Holbraad, Martin – Wastell, Sari. (eds.). 2007. *Thinking Through Things. Theorising Artefacts Ethnographically*. London: Routledge.
- Heřmanová, Marie. 2017. „Za hranicemi vědy?“ *Cargo* 2018, 1–2: 75–80.
- Hirt, Tomáš. 2008. „Výhledy a útrapy aplikované antropologie v ČR. Příspěvek k debatě o výzkumu jedné sporné problematiky.“ *Biograf* 2008, 46: 49–61.
- Hirt, Tomáš a kol. 2012. *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- Hronček, Pavel – Gregorová, Bohuslava – Herčko, Ivan. b.r. *Hnedouhoľné baníctvo v okolí Velkého Krtiřa*. 2021. Miloš Hric.
- Ingold, Tim. 1992. „Editorial.“ *Man, New Series* 27, 1992, 4: 693–696.
- Jensen, B. Casper. 2004. „A Nonhumanist Disposition: On Performativity, Practical Ontology, and Intervention.“ *Configurations* 12, 2004: 229–261.
- Kovács, Katalin. 2015. „Advancing Marginalisation of Roma and Forms of Segregation in East Central Europe.“ *Local Economy* 30, 2015, 7: 783–799.
- Lancione, Michele. 2017. „Revitalising the Uncanny. Challenging Inertia in the Struggle against Forced Evictions.“ *Environment and Planning D: Society and Space* 35, 2017, 6: 1012–1032.

- Lancione, Michele. 2019. „The Politics of Embodied Urban Precarity. Roma People and the Fight for Housing in Bucharest, Romania.“ *Geoforum* 101, 2019: 182–191.
- Law, John – Ruppert, Evelyn – Savage, Mike. 2011. „The Double Social Life of Methods.“ CRESC Working Paper Series 095 [online]. CRESC, Open University. Dostupné z <http://www.cresc.ac.uk/publications/the-doublesocial-Life-of-methods> [cit. 2021-11-08].
- Law, John – Mol, Annemarie (eds.). 2002. *Complexities. Social Studies of Knowledge Practices*. Durham: Duke UP.
- Manzini, Ezio. 2015. *Design, When Everybody Designs. An Introduction to Design for Social Innovation. Design Thinking, Design Theory*. Cambridge (Mass): MIT Press.
- Málovics, György – Crețan, Remus – Berki, Boglárka M. – Tóth, Janka. 2019. „Urban Roma, Segregation and Place Attachment in Szeged, Hungary.“ *Area* 51, 2019, 1: 72–83.
- Mihály, Melinda. 2019. „Opposing Peripheralization? A Case Study of Rural Social Enterprises in Hungary.“ *ACME: An International Journal for Critical Geographies* 18, 2019, 2: 551–575.
- Mohácsi, Gergely – Morita, Atsuro (eds.). 2015. „Acting with Nonhuman Entities.“ *Nature Culture* 2015, 0.3: 122–157 (online). Dostupné z <https://www.natcult.net/wp-content/uploads/2018/12/PDF-natureculture-03-01-introduction.pdf> [cit. 2021-11-10].
- Novotný, Roman. 2018. „Medium design je tvorba souvislostí.“ *Artalk* (online). Dostupné z <https://artalk.cz/2018/07/27/knihovnicka-medium-design-je-tvorba-souvislosti/> [cit. 2021-11-10].
- Ortnor, Sherry B. 2016. „Dark Anthropology and Its Others.“ *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 6, 2016, 1: 47–73. Dostupné z <http://www.journals.uchicago.edu/doi/10.14318/hau6.1.004> [cit. 2021-11-10].
- Pandian, Anand. 2019. *A Possible Anthropology. Methods for Uneasy Times*. Durham: Duke UP.
- Petříček, Miroslav. 2013. „Doslov.“ Pp. 349–390 in Gilles Deleuze: *Logika smyslu*. Praha: Karolinum.
- Ripka, Štěpán. 2011. *Ve službách státu. Aplikovaný sociální výzkum, etika, reciprocita, dopady*. Příspěvek přednesený na semináři Sociologického ústavu AV ČR, Praha 8. 12. 2011.
- Ryška, Tomáš. 2010. „Angažovaná antropologie: Dar i jed.“ *Cargo* 8, 2010, 1–2: 27–47.
- Scheper-Hughes, Nancy. 1995. „The Primacy of the Ethical. Propositions for a Militant Anthropology.“ *Current Anthropology* 36, 1995, 3: 409–440.
- Sidiropulu Janků, Kateřina. 2019. „Aplikovaný sociálně-vědní výzkum jako spoluprávění.“ *Cargo* 15, 2019, 1–2: 1–23.
- Stöckelová, Tereza. 2012. *Nebezpečné známosti. O vztahu sociálních věd a společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Strathern, Marilyn. 2015. „Being One, Being Multiple. A Future for Anthropological Relations.“ *Nature Culture*. Dostupné z <https://doi.org/10.18910/75523> [cit. 2021-11-10].
- Syberberg, Hans J. 1982. *Parsifal. Notes sur un film*. Paris: Cahiers du cinéma Gallimard.

- Synková, Hana. 2018. „Aplikovaná antropologie na univerzitách. Od prekarizace akademických pracovníků k respektovanému zaměření?“ *Cargo* 15, 2018, 1–2: 47–57.
- Tsing, Anna Lowenhaupt. 2013. „Sorting Out Commodities. How Capitalist Value is Made Through Gifts.“ *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3, 2013, 1: 21–43.
- Tsing, Anna Lowenhaupt. 2015. *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton: Princeton UP.
- Viveiros de Castro, Eduardo. 2014. *Cannibal Metaphysics. For a Post-structural Anthropology*. Minneapolis: Univocal.